

MIROSLAW WOSTAL

PROBLEMATYKA PRAWNA ROZRACHUNKU GOSPODARCZEGO

I. UZASADNIENIE POTRZEB NOWYCH POSZUKIWAŃ

Rozważania teoretyków koncentrują się w zasadzie nad administracyjnymi i umownymi formami więzi gospodarczej między przedsiębiorstwami oraz poszczególnymi szczeblami zarządzania gospodarki narodowej. W mniejszym natomiast stopniu uwzględnia się zagadnienie więzi finansowej, występującej łącznie zarówno z więzią administracyjną, jak i umowną. Więż ta występująca w stosunkach przedsiębiorstw ze zjednoczeniami, mimo że przyjmuje niejednokrotnie postać limitów finansowych, jest dużo bardziej elastyczna od więzi administracyjnej, a zapewne także i od umownej. Niektórzy autorzy traktują nawet gospodarkę finansową jako swoistą formę integracji gospodarczej między przedsiębiorstwami i zjednoczeniami¹.

Wymienione typy więzi gospodarczej wynikają z takich metod działania przedsiębiorstw, jak metoda planowości i rozrachunku gospodarczego. Jednakże ani zasady planowania, ani też metody rozrachunku gospodarczego nie są niezienne. Mogą występować bądź w warunkach bardziej posuniętej centralizacji, bądź w warunkach odznaczających się pewną decentralizacją systemu zarządzania gospodarką. Właśnie wymienione systemy zarządzania gospodarką narodową kształtują odmiennie warunki gospodarowania i wpływają na odpowiednie zróżnicowanie charakteru stosunków między przedsiębiorstwami oraz poszczególnymi szczeblami gospodarki narodowej².

We wszystkich krajach socjalistycznych przeprowadzane są aktualnie istotne reformy systemu zarządzania i planowania gospodarką narodową. Można w nich zaobserwować generalną tendencję pewnego ograniczenia

¹ Por. J. Wierzbicki, *Głos w dyskusji na międzynarodowej konferencji poświęconej problematyce prawnej zarządzania gospodarką narodową w krajach socjalistycznych*, zamieszczony w materiałach z konferencji *Problematyka prawna planowania i zarządzania gospodarką narodową w krajach socjalistycznych*, Warszawa 1959, INP PAN, s. 186.

² Ibidem, s. 186.

bezpośrednich form zarządzania i wprowadzania — obok nich — form oddziaływania przy pomocy narzędzi ekonomicznych³. W naszym kraju zasadnicze koncepcje dotyczące procesu zarządzania i planowania są dopiero w trakcie dyskusji, dlatego nie można mówić jeszcze o kompleksowych przemianach⁴. Przeprowadzane są już natomiast reformy mające poprawić sytuację na pewnych odcinkach np. dotyczące gospodarki finansowej⁵.

Istotne zmiany w tym zakresie zapowiedziane zostały w Wytycznych KC PZPR na VI Zjazd Partii, uchwalone następnie przez VI Zjazd Partii⁶. Zasadniczą cechą przygotowywanej reformy systemu funkcjonowania gospodarki w porównaniu z dotychczasowymi będzie jej kompleksowość i całościowy charakter⁷. Obecna reforma obejmować będzie szereg istotnych dziedzin, między innymi wskazuje się na potrzebę nowego uregulowania zasady pełnego rozrachunku gospodarczego. Zagadnienie to znalazło swoje odzwierciedlenie w Uchwale VI Zjazdu PZPR, w której między innymi wskazuje się, że „zasady ekonomiczno-finansowe działalności przedsiębiorstw trzeba oprzeć na konsekwentnym działaniu rozrachunku gospodarczego”, aby „zwiększyć rolę kryteriów zysku i rentowności, obniżki kosztów własnych i wzrostu wydajności pracy”⁸. Zasady rozrachunku gospodarczego zostaną szerzej przedstawione przez powołaną komisję partyjno-rządową dla unowocześnienia funkcjonowania gospodarki i państwa. Należy więc oczekiwać ustalenia nowej treści rozrachunku gospodarczego, dostosowanej do współczesnych wymogów za-

³ Między innymi do ekonomicznych instrumentów zarządzania zalicza się: system cen, system podatkowy, system wynagradzania i premiowania, politykę inwestycyjną i kredytową, oprocentowanie (np. środków trwałych), stopę amortyzacji, koszty, system ceł, różnicowanie kursów dewiz itp.

⁴ Por. Istvan Friss, *Nowy system zarządzania na Węgrzech*, Gospodarka Planowa 1969, nr 8. Reforma węgierska została wprowadzona w życie w dniu 1 I 1968 r. Rozpoczęła się ona od przemian w systemie planowania i zarządzania wraz z systemem cen. Dopiero na podstawie tych zmian przeprowadza się udoskonalenia w poszczególnych ogniwach systemu finansowego państwa. Jest to reforma kompleksowa, wprowadzana w życie w ciągu dłuższego okresu czasu.

⁵ Na pierwszym miejscu wśród tych odcinkowych reform należy wymienić reformę systemu finansowania inwestycji i w związku z nią dokonaną reformę systemu bankowego, reformę premiowania i wynagradzania pracowników.

⁶ Por. *O dalszy socjalistyczny rozwój Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. Wytyczne KC PZPR na VI Zjazd Partii uchwalone na posiedzeniu plenarnym w dniu 4 IX 1971 r., wydane nakładem „Trybuny Ludu”, oraz Uchwałę VI Zjazdu PZPR *O dalszy socjalistyczny rozwój Rzeczypospolitej Ludowej*, wydaną także nakładem „Trybuny Ludu”.

⁷ Por. Uchwałę VI Zjazdu PZPR, op. cit., s. 23.

⁸ Ibidem, s. 23.

Poprzednio w Wytycznych na VI Zjazd Partii wskazywano już na „potrzebę dalszego umacniania i doskonalenia rozrachunku gospodarczego, stanowiącego główny instrument dający przedsiębiorstwom orientację ekonomiczną oraz instrument oceny i kontroli gospodarowania”.

rzządzania, zwłaszcza w wielkich organizacjach przemysłowych. Jest to nader ważne zagadnienie w obecnym okresie funkcjonowania gospodarki narodowej.

W obecnym systemie zarządzania gospodarką narodową na zasadach rozrachunku gospodarczego działają nie tylko przedsiębiorstwa, ale również i zjednoczenia, a także gospodarka spółdzielcza. Nie jest jednak powiedziane przez ustawodawcę, czy zasady rozrachunku gospodarczego w odniesieniu do zjednoczeń i spółdzielczości mają być identyczne, jak w odniesieniu do przedsiębiorstw, czy też powinny się czymś różnić. Natomiast w literaturze brak jest zgodności nie tylko co do tego, jaka powinna być istota rozrachunku gospodarczego w odniesieniu do zjednoczeń i spółdzielczości, ale także czy w ogóle w odniesieniu do tych jednostek można mówić o rozrachunku gospodarczym.

Ustawodawca wprowadził ponadto rozróżnienie rozrachunku gospodarczego pełnego (zwanego też zewnętrznym) i pełnego wewnętrznego oraz ograniczonego wewnętrznego. W świetle jednak obecnej praktyki różnica między formą pełnego rozrachunku gospodarczego a pełnego wewnętrznego rozrachunku gospodarczego jest znikoma.

Zakres wprowadzenia zasady rozrachunku gospodarczego, jak i elementów prawnych, które je wyznaczają, nie jest czymś stałym. Niemniej jeżeli przyjmie się, że rozrachunek gospodarczy jest szczególną formą prowadzenia przedsiębiorstw państwowych, należy w jakiś sposób sprecyzować, na czym ta zasada polega, albo na jakich elementach (prawnych i ekonomicznych) się opiera⁹.

Celowe więc wydaje się jak najszybsze sprecyzowanie nowych, dostosowanych do obecnych warunków decentralizacji i zarządzania gospodarką narodową, cech pełnego zewnętrznego rozrachunku gospodarczego. Jest to istotne tym bardziej, jeżeli zakłada się, że wielkie organizacje przemysłowe działać mają właśnie w oparciu o te zasady¹⁰.

Zasada rozrachunku gospodarczego jest to metoda właściwa tylko dla gospodarki socjalistycznej. Zastąpiła ona w tym ustroju zasadę „gospodarki handlowej” mającą rację bytu w systemie wolnokonkurencyjnym, gdzie działalność przedsiębiorstw nastawiona jest na przynoszenie zysku. Stanowi ona dostosowanie koniecznych elementów gospodarności (ekonomiczności) działania do założeń ustroju gospodarczo-politycznego¹¹. Zasada ta przyjęta została z ustawodawstwa i praktyki zarządzania gospodarką socjalistyczną w ZSRR.

Spór o pojęcie rozrachunku gospodarczego toczy się w Związku Radzieckim od chwili wprowadzenia tej zasady, to jest już ponad 40 lat

⁹ Por. T. Rabska, *Przedsiębiorstwo państwowe jako podmiot administracji gospodarczej*, Poznań 1966, s. 199.

¹⁰ Por. Uchwałę VI Zjazdu Partii, op. cit., s. 23.

¹¹ Por. T. Rabska, op. cit., s. 203.

a poglądy wypowiedziane przez teoretyków po dziś dzień nie są jednolite¹². Szczególnie charakterystycznymi poglądami na temat powstania, rozwoju, istoty i treści zasady rozrachunku gospodarczego są poglądy A. W. Wieniediktowa¹³. Współcześnie zaś problematyką rozrachunku gospodarczego zajmują się w ZSRR między innymi W. W. Łaptiew¹⁴ oraz R. Chałfina¹⁵.

Rozrachunek gospodarczy oznacza pewną metodę prowadzenia działalności gospodarczej. Z tego też względu stanowi przede wszystkim kategorię ekonomiczną. Stąd też problemem rozrachunku gospodarczego jako kategorii ekonomicznej zajmują się ekonomiści¹⁶. Natomiast rozrachunkiem gospodarczym jako instytucją prawną zajmują się dyscypliny prawne, w szczególności nauka prawa finansowego i cywilnego¹⁷. W każdej jednak z wymienionych dyscyplin rozrachunek gospodarczy jest inaczej rozumiany i wyjaśniany¹⁸. Mimo dość obszernej literatury trudno o jednoznaczne określenie rozrachunku gospodarczego. Pojęcie zaś ostatecznych ustaleń teoretycznych utrudniają zmieniające się często przepisy prawne, jak i zmiany w zakresie organizacji gospodarki narodowej.

Ponadto podnoszona jest w szczególności w literaturze radzieckiej a także i w polskiej możliwość objęcia rozrachunkiem gospodarczym ministerstw gospodarczych. Wydaje się jednak, że co najmniej dyskusyjne jest stosowanie rozrachunku gospodarczego do ministerstw gospodarczych.

Jednostki gospodarcze kierują się w swej działalności także rachunkiem ekonomicznym, jako jednym z niezbędnych warunków podejmowania decyzji gospodarczych. Powstaje więc kwestia wzajemnego stosunku obu tych metod, która jest w literaturze różnie pojmowana.

Istnieją ponadto nowe problemy rozrachunku gospodarczego w przed-

¹² Por. N. Gajl, *Systemy finansowe przedsiębiorstw uspołecznionych*, Warszawa 1970, s. 107.

¹³ A. W. Wieniediktow, *Państwowa własność socjalistyczna*, Warszawa 1952, s. 444, 460, 463, 514 i nast.

¹⁴ W. W. Łaptiew, *Komentarz do polozheniju o socjalistycznym gosudarstwiennom, proizvodstwiennom predpriyatii*, Moskwa 1968, s. 5 i nast.

¹⁵ Por. R. O. Chałfina, *Sytuacja prawna przedsiębiorstwa państwowego w ZSRR*, Państwo i Prawo 1967, nr 10, s. 495.

¹⁶ W szczególności najważniejsze pozycje na temat rozrachunku gospodarczego wyszły z kręgu ekonomistów zajmujących się teorią pieniądza i finansów. Przykładem tego mogą być prace: J. Kronroda, *Podstawy rozrachunku gospodarczego*, Warszawa 1954; Z. Fedorowicza, *O prawie wartości i rozrachunku gospodarczym*, Warszawa 1957, oraz J. Wierzbickiego, *Finansowe aspekty rozrachunku gospodarczego przedsiębiorstw państwowych*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 1969, nr 3.

¹⁷ Rozważania nad instytucją rozrachunku gospodarczego podejmowane są w literaturze prawniczej z tego względu, iż pomimo tego, że jest on kategorią ekonomiczną, to dla swej realizacji musi znaleźć oparcie w normach prawnych; na jego treść składa się więc szereg elementów prawnych.

¹⁸ Por. N. Gajl, op. cit., s. 107.

siębiorstwach wielozakładowych, w szczególności zaś w kombinatach, które z prawnego punktu widzenia należy traktować jako szczególną formę przedsiębiorstw wielozakładowych.

Wskazać należy także na istniejące w systemie zarządzania gospodarką narodową ograniczenia rozrachunku gospodarczego, które powodują, iż w praktyce zasada ta nie jest konsekwentnie realizowana.

Istotną też sprawą, moim zdaniem, jest także rozpatrzenie, czy i ewentualnie jakie istnieją w obecnym systemie prawne gwarancje realizacji metod rozrachunku gospodarczego.

Artykuł ten nie ma na celu rozstrzygnięcia podniesionych przeze mnie kwestii. Celem jego jest tylko wskazanie wielu narosłych problemów w praktyce zarządzania i planowania gospodarką narodową, które dotąd nie zostały należycie rozwiązane, a powinny znaleźć rozstrzygnięcie, jeżeli chce się zapewnić sprawniejsze funkcjonowanie gospodarki narodowej.

II. PODSTAWY PRAWNE ROZRACHUNKU GOSPODARCZEGO I JEGO RODZAJE

Zasodom rozrachunku gospodarczego nadano rangę prawną. Pojęcie to pojawiło się po raz pierwszy w ustawodawstwie w 1949 r. w przepisach o arbitrażu gospodarczym¹⁹, jako jedno z kryteriów rozstrzygnięcia spraw przez komisje arbitrażowe. W 1950 r. zasada rozrachunku gospodarczego wyrażona została w uchwale Rady Ministrów z 17 IV 1950 r. w sprawie zasad organizacji finansowej i systemu finansowego przedsiębiorstw państwowych objętych budżetem centralnym²⁰. W tym samym roku zasada ta została przyjęta także w dekreście o przedsiębiorstwach państwowych²¹. Zgodnie z art. 3 dekretu z 1950 r. przedsiębiorstwa państwowe mogą być prowadzone według zasad rozrachunku gospodarczego. Szczególną cechą tego okresu było istnienie obok przedsiębiorstw prowadzonych na podstawie tej zasady także przedsiębiorstw budżetowych²².

¹⁹ Dekret z 5 VIII 1949 r. o państwowym arbitrażu gospodarczym (Dz. U. 1961, nr 37, poz. 195) w szczególności art. 1 i 27. Termin „rozrachunek gospodarczy” został użyty w tym akcie w odniesieniu do gospodarki przedsiębiorstw państwowych i spółdzielczych.

²⁰ M. P. 1950, nr A-55, poz. 630 (powtórzone następnie w odniesieniu do przedsiębiorstw terenowych — M. P., nr A-102, poz. 1284). Dla wyjaśnienia treści tej zasady ma również pośrednie znaczenie art. 9 dekretu o przedsiębiorstwach państwowych, który zawiera upoważnienie dla Rady Ministrów do ustalenia zasad „organizacji i prowadzenia zakładów wchodzących w skład przedsiębiorstwa, które działają na zasadach wewnętrznego pełnego rozrachunku gospodarczego”.

²¹ Dekret z dnia 26 X 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych (tekst jednolity; Dz. U. 1960, nr 18, poz. 111).

²² Art. 3 ust. 2 dekretu z 26 X 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych (Dz. U. 1950, nr 49, poz. 439). Obecnie wszystkie przedsiębiorstwa państwowe są prowadzone na zasadzie rozrachunku gospodarczego. Na mocy bowiem ustawy z 1 VII

Rozrachunek gospodarczy został przyjęty więc w ustawodawstwie jako podstawowa zasada działania przedsiębiorstw socjalistycznych i włączony do grupy norm określających podstawowe cechy i charakter przedsiębiorstw²³.

Od tego czasu zasada rozrachunku gospodarczego powtarzana jest we wszystkich podstawowych aktach dotyczących przedsiębiorstw uspołecznionych, np. w noweli do dekretu z 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych²⁴, w kodeksie cywilnym z 1964 r.²⁵, w uchwałach Rady Ministrów dotyczących poszczególnych kategorii zjednoczeń²⁶, w uchwale nr 14 Rady Ministrów z 1971 r. dotyczącej organizacji państwowego przemysłu terenowego²⁷, dalej w uchwale nr 193 Rady Ministrów z 1969 r. dotyczącej kombinatów przemysłowych i budowlanych²⁸ oraz w innych przepisach prawnych.

Z prawnego punktu widzenia dla określenia zasady rozrachunku gospodarczego istotne znaczenie miała cytowana uchwała Rady Ministrów z 17 IV 1950 r. w sprawie zasad organizacji finansowej i systemu finansowego przedsiębiorstw państwowych objętych budżetem centralnym²⁹. Paragraf 11 tej uchwały zawiera następujące postanowienie: „Przedsiębiorstwa działające na zasadzie pełnego rozrachunku gospodarczego:

a) korzystają w wykonywaniu zadań wynikających z planów gospodarczych z pełnej operatywnej samodzielności,

b) wchodzi w wykonywaniu tych zadań w stosunki umowne z innymi przedsiębiorstwami i organizacjami,

1958 r. o prawie budżetowym uchylone zostały przepisy dekretu z 1950 r. dotyczące przedsiębiorstw budżetowych.

²³ Por. N. Gajl, op. cit., s. 107.

²⁴ Ustawa z 16 II 1960 r. będąca nowelą do dekretu z 26 X 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych (tekst jednolity: Dz. U. 1960, nr 18, poz. 111) — art. 3 i 19.

²⁵ Nawet w wydanym ostatnio podstawowym akcie prawnym, jakim jest kodeks cywilny z 1964 r., nie określono bliżej zasad rozrachunku gospodarczego, aczkolwiek art. 40 k.c. zasadę tę ujmuje.

²⁶ Np. w uchwale nr 383 Rady Ministrów z dnia 7 XII 1966 r. w sprawie zasad organizacji i funkcjonowania zjednoczeń przemysłowych (M. P. 1966, nr 69, poz. 327, zm. 1969, nr 10, poz. 73 i 1970, nr 40, poz. 293 § 2 u. 1 i 4).

²⁷ Uchwała nr 14 Rady Ministrów z 15 I 1971 r. w sprawie zasad organizacji państwowego przemysłu (terenowego) (M. P. 1971, nr 10, poz. 64) — § 3 u. 2.

²⁸ Uchwała nr 193 Rady Ministrów z 23 X 1969 r. w sprawie kombinatów przemysłowych i budowlanych (M. P. 1969, nr 46, poz. 362) — § 1 u. 2 i 3.

²⁹ Jest to najpełniejsze w polskim ustawodawstwie ujęcie rozrachunku gospodarczego, odnoszące się do scentralizowanych warunków realizacji planów gospodarczych z okresu planu 6-letniego. Przytoczone w uchwale sformułowania stanowią odbicie obowiązującej wówczas struktury organizacyjnej gospodarki narodowej oraz systemu finansowego. Uprawnienia dotyczące działalności przedsiębiorstw zostały sformułowane na tle podstawowego obowiązku przedsiębiorstw, jakim był obowiązek wykonywania planów gospodarczych. Wątpliwe jest uznanie w obecnych warunkach decentralizacji zarządzania tych cech rozrachunku gospodarczego za wystarczające.

- c) prowadzą pełną rachunkowość, sporządzając pełny samodzielny bilans i rachunek wyników,
- d) posiadają samodzielne rachunki w banku finansującym ich działalność eksploatacyjną,
- e) korzystają bezpośrednio ze środków planu inwestycyjnego,
- f) rozliczają się bezpośrednio z budżetem państwa,
- g) korzystają z innych uprawnień przewidzianych w przepisach szczegółowych".

Rozrachunek gospodarczy „został w ten sposób w samym punkcie wyjścia związany z gospodarką finansową przedsiębiorstw", natomiast w piśmiennictwie rozumiany jest różnie³⁰.

W cytowanej uchwale Rady Ministrów z 17 IV 1950 r. unormowane zostało więc zagadnienie o dużym znaczeniu dla gospodarki przedsiębiorstw, wprowadzono mianowicie rozróżnienie rozrachunku gospodarczego pełnego (zwanego też zewnętrznym) i wewnętrznego oraz ograniczonego. Dzięki temu stworzono możliwość oceny efektów gospodarowania nie tylko całych przedsiębiorstw, ale także poszczególnych zakładów, oddziałów, brygad roboczych czy innych najniższych komórek organizacyjnych³¹.

Na pełnym zewnętrznym rozrachunku gospodarczym, w którym występują wszystkie elementy rozrachunku oparta jest działalność przedsiębiorstw jednozakładowych i wielozakładowych oraz kombinatów, gdzie każdy zakład stanowi ekonomicznie odrębną jednostkę organizacyjno-gospodarczą³².

Na zasadzie pełnego wewnętrznego rozrachunku gospodarczego oparte są poszczególne zakłady wchodzące w skład przedsiębiorstwa wielozakładowego, oraz zakłady wchodzące w skład kombinatu. Mają one w zasadzie te same uprawnienia finansowe, co przedsiębiorstwa na pełnym rozrachunku gospodarczym. Ponieważ nie posiadają one osobowości prawnej, w związku z tym pozbawione są samodzielności operatywnej, pozwalającej na samodzielne wchodzenie w stosunki umowne z innymi przedsiębiorstwami. Pozbawione są także możliwości występowania w roli strony w postępowaniu sądowym³³.

Ograniczony wewnętrzny rozrachunek gospodarczy jako forma organizacji finansowej nadawana jest zakładom oddzielnym terytorialnie

³⁰ Por, J. Wierzbicki, op. cit., s. 327.

³¹ Por, N. Gajl, *Zasady systemu finansowego przedsiębiorstw państwowych*, Łódź 1969, s. 22.

³² Ibidem.

³³ Pełny wewnętrzny rozrachunek gospodarczy ma obecnie bardzo szeroki zasięg. W tej formie prowadzone są nie tylko zakłady przedsiębiorstw (oddziały przedsiębiorstw) wielozakładowych, ale również gospodarstwa pomocnicze jednostek budżetowych, zakłady i przedsiębiorstwa doświadczalne, centralne biura konstrukcyjne, centralne laboratoria doświadczalne, biura projektów i inne.

i organizacyjnie od zarządu przedsiębiorstwa. Sprowadza się on do porównywania nakładów z wynikami działalności gospodarczej innych komórek organizacyjnych przedsiębiorstwa, jak wydziały i oddziały produkcyjne przedsiębiorstw czy zakładów. Ograniczony wewnętrzny rozrachunek gospodarczy polega więc na pozbawieniu zakładu pewnych uprawnień wynikających z wyliczonych uprzednio cech rozrachunku gospodarczego. Może to między innymi być³⁴:

a) pozbawienie zakładu prawa do samodzielnego zaciągania zobowiązań, w tym także uprawnień do zaciągania kredytów bankowych (posiadane przez nie rachunki bankowe mogą mieć jedynie charakter pomocniczy),

b) pozbawienie zakładu uprawnień do prowadzenia rachunkowości i bilansowania swego stanu majątkowego oraz wyników finansowych.

Tak więc obecnie na zasadzie pełnego rozrachunku gospodarczego oparte są jednostki wyposażone w osobowość prawną, będące w zasadzie samodzielnym podmiotem obrotu cywilnego i podmiotem praw majątkowych. Natomiast na zasadzie pełnego wewnętrznego oraz ograniczonego wewnętrznego rozrachunku gospodarczego oparte są jednostki nie posiadające osobowości prawnej i pozbawione w związku z tym korzyści z niej płynących. Inny jest więc statut prawny tych jednostek. W zakresie samodzielności finansowo-gospodarczej jednostki prowadzone na zasadzie pełnego zewnętrznego i pełnego wewnętrznego rozrachunku gospodarczego są zrównane i mają w zasadzie takie same uprawnienia. Wynika więc z tego, że różnica między pełnym zewnętrznym a pełnym wewnętrznym rozrachunkiem gospodarczym leży w zasadzie w sferze prawnej, natomiast różnica między pełnym wewnętrznym a ograniczonym wewnętrznym rozrachunkiem gospodarczym leży w zakresie samodzielności finansowo-gospodarczej.

W świetle jednak obowiązującej praktyki różnice płynące z posiadania przez jednostkę osobowości prawnej są znikome, skoro zarówno jednostki posiadające jak i nie posiadające osobowości prawnej, o ile działają na zasadzie pełnego wewnętrznego rozrachunku gospodarczego, biorą udział w postępowaniu arbitrażowym w sprawach majątkowych z jednostkami gospodarki uspołecznionej i odpowiadają za swe zobowiązania *de facto* w granicach „specjalnej zdolności prawnej”³⁵.

Skoro więc w praktyce różnice między pełnym zewnętrznym a pełnym wewnętrznym rozrachunkiem gospodarczym są znikome, to należałoby się zastanowić, czy:

1) istnieje potrzeba dalszego rozróżniania pełnego zewnętrznego i pełnego wewnętrznego rozrachunku gospodarczego,

2) nie należałoby zlikwidować trzech różnych form rozrachunku go-

³⁴ Por. J. Wierzbicki, *op. cit.*, s. 329.

³⁵ Por. N. Gajl, *Systemy finansowe...*, *op. cit.*, s. 118.

spodarczego i zostawić tylko jedną, mianowicie pełnego rozrachunku gospodarczego.

3) nie należałoby pozostawić tylko formy pełnego zewnętrznego oraz ograniczonego wewnętrznego rozrachunku gospodarczego.

Przewidziany przez normodawcę w uchwale z 17 IV 1950 r. katalog uprawnień przedsiębiorstw działających na podstawie pełnego rozrachunku gospodarczego jest dzisiaj tylko w części aktualny i w związku z tym nie jest całkowicie przydatny dla określenia samego pojęcia rozrachunku gospodarczego³⁶. Także wyrażona w innych aktach prawnych zasada rozrachunku gospodarczego nie jest jednoznacznie określona, sankcjonowano więc prawnie określoną metodę ekonomiczną, odsyłając niejako odnośnie do jej treści do innych pozaprawnych dyscyplin. Należy więc uznać, że nie wyjaśniono dotąd prawnie zasady rozrachunku gospodarczego³⁷.

Tego rodzaju sytuacja (brak normatywnego wyjaśnienia pojęcia tej zasady i różne poglądy panujące w literaturze) prowadzi w konsekwencji do znacznych różnic w określaniu treści zasad rozrachunku gospodarczego, co nie pozwala na jej konsekwentne stosowanie w praktyce gospodarczej.

III. POJĘCIE ROZRACHUNKU GOSPODARCZEGO W LITERATURZE

Treść rozrachunku gospodarczego określana jest w literaturze różnie³⁸. Reprezentanci poszczególnych stanowisk wskazują według indywi-

³⁶ W części aktualne jest obecnie zamieszczone w uchwale stwierdzenie o bezpośrednich powiązaniach przedsiębiorstw państwowych z budżetem i korzystaniu przez nie ze środków budżetowych na sfinansowanie inwestycji (por. np. uchwałę nr 124 Rady Ministrów z 15 VII 1969 r. w sprawie zasad finansowania inwestycji i kapitalnych remontów jednostek państwowych M. P. 1969, nr 32, poz. 237; zm. 1970, M. P. 1970 nr 40, poz. 296), gdzie przyjęto jako zasadę finansowanie inwestycji z kredytu bankowego.

³⁷ Por. N. Gajl, *Zasady systemu finansowego...*, op. cit., s. 22.

³⁸ Jedno z zasadniczych stanowisk traktuje rozrachunek gospodarczy jako kategorię ekonomiczną. Przedstawicielami tego stanowiska w literaturze są m. in. Z. Fedorowicz, *O prawie wartości i rozrachunku gospodarczym*, Warszawa 1957, s. 85 i nast.; B. Minc, *Ekonomia polityczna socjalizmu*, wyd. 2, Warszawa 1963, s. 68 i 492. Inne natomiast zasadnicze stanowisko traktuje rozrachunek gospodarczy jako metodę prowadzenia gospodarki przedsiębiorstwa. Przedstawicielami tego stanowiska są: M. Wersalski, *Z problematyki rozrachunku gospodarczego w systemie finansowym przedsiębiorstw państwowych*, Państwo i Prawo 1957, nr 12; B. Gliński, *Problematyka zarządzania przedsiębiorstwami państwowymi*, Warszawa 1959, s. 70 i nast.; J. Wierzbicki, *Pojęcie rozrachunku gospodarczego*, Ekonomista 1959, nr 4-5; T. Rabska, *Przedsiębiorstwo państwowe...*, op. cit., s. 198; S. Buczkowski, *Zagadnienia prawne „Modelu” gospodarki socjalistycznej*, Państwo i Prawo 1958, nr 5-6, s. 793 i nast. i inni. Niektórzy autorzy uważają, że rozrachunek gospodarczy jest zarówno kategorią ekonomiczną, jak i metodą gospodarowania. Należy do nich np.: J. Wiszniewski, *Problematyka rozrachunku gospodarczego*, Państwo i Prawo 1960,

dualnej oceny szerszy lub węższy zestaw zasad, które mają — ich zdaniem — najlepiej oddać treść rozrachunku gospodarczego³⁹.

Metoda rozrachunku gospodarczego pozostaje w ścisłym związku z sytuacją majątkową niektórych tylko podmiotów aparatu gospodarczego, mianowicie przedsiębiorstw państwowych i zjednoczeń. Może być bowiem zastosowana tam, gdzie nastąpiło wyodrębnienie na rzecz poszczególnych jednostek gospodarczych określonej części własności państwowej (ogólnonarodowej). Prowadzi ono do nawiązywania między przedsiębiorstwami państwowymi stosunków typu rynkowego, stosunków towarowo-wymiennych, realizowanych na zasadzie pieniężnego ekwiwalentu za materialne świadczenia⁴⁰.

Dyskusyjna jest kwestia, co stanowi główną przesłankę stosowania rozrachunku gospodarczego. Celowe więc byłoby rozważenie, czy łączyć rozrachunek gospodarczy z działalnością gospodarczą (a może tylko z działalnością produkcyjną), czy także z wyodrębnieniem majątkowym niektórych tylko jednostek aparatu państwowego, czy też traktować rozrachunek gospodarczy jako określoną metodę prowadzenia w szczególności gospodarki finansowej, wyrażającej się ostatecznie w sposobie rozliczania się wyników działalności w formie pieniężnej. W tym ostatnim znaczeniu rozrachunek gospodarczy byłby więc metodą określonego finansowania i rozliczania się⁴¹.

Dyskusyjne jest też, czy uchwała Rady Ministrów z 17 IV 1950 r. wyczerpuje wszystkie cechy rozrachunku gospodarczego, czy też zawiera tylko niektóre cechy tej zasady. Jest to istotne, gdyż w literaturze finansowej wysuwane są poglądy wskazujące, iż w wymienionej uchwale nie zostały zawarte pewne zasady, stanowiące istotną treść rozrachunku⁴², np. zasady dotyczące obowiązku pokrywania z własnych przychodów wydatków przedsiębiorstw, odpowiedzialności przedsiębiorstw, wykorzystywania materialnego zainteresowania załogi i inne. Oznaczałoby to więc rozszerzenie zasady rozrachunku gospodarczego.

nr 8-9, s. 229; J. Weiss, *Ekonomiczno-prawne pojęcie rozrachunku gospodarczego*, *Finanse* 1967, nr 8, s. 2 i nasi

³⁹ Por. N. Gajl, *Systemy finansowe...*, op. cit., s. 112.

⁴⁰ Por. J. Wierzbicki, op. cit., s. 327 oraz uchwałę Rady Ministrów z dnia 20 VI 1958 r. w sprawie zasad gospodarki finansowej organizacji spółdzielczej (M. P. 1958, nr 52, poz. 306). Na zasadach rozrachunku gospodarczego oparta jest obecnie także gospodarka spółdzielcza. Niektórzy autorzy podkreślają jednak, że dyskusyjne jest odnoszenie kategorii ekonomicznej rozrachunku gospodarczego do przedsiębiorstw spółdzielczych. Są one bowiem, ich zdaniem, przedmiotem własności grupowej, należą więc do członków określonej spółdzielni. Są więc przedsiębiorstwa te wyodrębnione ekonomicznie już przez sam fakt odrębnej własności grupowej.

⁴¹ Podobnie na ten problem zapatruje się T. Rabska, *Przedsiębiorstwo państwowe...*, op. cit., s. 200.

⁴² Por. N. Gajl, *Zasady systemu finansowego...*, op. cit., s. 22, a także: T. Kierczyński, U. Wojciechowska, *Finanse przedsiębiorstw socjalistycznych*, wyd. 2, Warszawa 1967, s. 7.

Prawnymi przesłankami rozrachunku gospodarczego jest wyodrębnienie majątkowe przedsiębiorstwa i pewien zakres samodzielności finansowo-prawnej. Jego wyrazem jest sposób rozliczania się z budżetem państwa i związana z tym odpowiedzialność majątkowa. Przedsiębiorstwa wchodzą do budżetu państwa tylko końcowymi wynikami finansowymi swej działalności, wobec czego stosunki ich z innymi jednostkami oparte są na zasadach odpłatności. Przedsiębiorstwa posiadają samodzielne rachunki w bankach oraz prowadzą specjalną rachunkowość. Właściwej natomiast realizacji zobowiązań majątkowych służą umowy cywilnoprawne.

Wydaje się, że rozrachunek gospodarczy będący metodą działania przedsiębiorstw w gospodarce planowej, aby mógł oddziaływać na najbardziej racjonalne gospodarowanie przedsiębiorstw⁴³ powinien opierać się na zestawie zasad, oddających istotnie treść rozrachunku gospodarczego. Do takich zasad niektórzy teoretycy „zaliczają”⁴⁴:

- 1) wyodrębnienie ekonomiczne i związany z tym zakres samodzielności jednostki gospodarczej,
- 2) pokrywanie wydatków z własnych przychodów,
- 3) materialne zainteresowanie załogi w celu podniesienia efektywności gospodarki,
- 4) rozliczanie się wynikami działalności,
- 5) ponoszenie odpowiedzialności finansowej za zaciągnięte zobowiązania”.

Dyskusyjny jest także problem, czy właśnie te wyliczone zasady, a nie inne, stanowią istotne cechy rozrachunku gospodarczego.

IV. ROZRACHUNEK GOSPODARCZY ZJEDNOCZEŃ I EWENTUALNE ZASTOSOWANIE GO DO DZIAŁALNOŚCI MINISTERSTW

Do niedawna rozrachunek gospodarczy związany był wyłącznie z funkcjonowaniem przedsiębiorstw. Na mocy uchwały nr 128 Rady Ministrów z 1958 r.⁴⁵, także zjednoczenia oparte zostały na zasadzie rozrachunku gospodarczego. Nie znajdujemy w niej ani w dalszych aktach prawnych dotyczących zjednoczeń żadnych wyjaśnień, na czym ten rozrachunek ma polegać⁴⁶. Wynika z tego, że także problem rozrachunku

⁴³ Z racjonalnym gospodarowaniem mamy do czynienia wówczas, gdy osiągniemy wyższą rentowność oraz lepsze wyniki ekonomiczne, od których zależy rozwój danego przedsiębiorstwa, jak i funduszy przeznaczonych dla załogi i kierownictwa.

⁴⁴ Por. N. Gajl, *Systemy finansowe*, s. 114 i nast. Z porównania pierwszej i ostatniej cechy wynikałoby, że autorka zawężyła samodzielność jednostki gospodarczej do samodzielności finansowej.

⁴⁵ Uchwała nr 128 Rady Ministrów z 18 IV 1958 r. w sprawie zmian struktury organizacyjnej przemysłu kluczowego (nie publikowana).

⁴⁶ Por. J. Wierzbicki, op. cit., s. 328.

gospodarczego zjednoczeń nie jest jeszcze do końca rozwiązany i jasno sprecyzowany.

Koncepcja rozrachunku gospodarczego zjednoczenia narodziła się z dwoistości charakteru zjednoczenia, jako organu administracji państwowej i jako jednostki gospodarczej⁴⁷. Stąd też rozumiany jest on nadal w specyficzny sposób. Nie rozwiązana jest nadal kwestia, czy rozrachunek gospodarczy zjednoczenia oparty jest o te same cechy, jak w przypadku rozrachunku gospodarczego przedsiębiorstw państwowych, czy też ma odrębne, właściwe sobie tylko cechy⁴⁸.

W literaturze można się spotkać z poglądami kwestionującymi obejmowanie rozrachunkiem gospodarczym działalności zjednoczeń, przy aktualnej formie organizacyjnej grupowania przedsiębiorstw⁴⁹. Istnieje ponadto odosobniony w literaturze pogląd⁵⁰, który wiąże działanie rozrachunku gospodarczego jedynie z modelem gospodarki scentralizowanej, zaś w przypadku modelu zdecentralizowanego wprowadza na to miejsce pojęcie rachunku ekonomicznego. Można by też zastosować rozwiązanie pośrednie, według którego w obecnej chwili w działalności zjednoczeń podstawową rolę powinna odgrywać metoda rachunku ekonomicznego, na którym powinien być oparty ogół podstawowych czynności decydujących o wywiązaniu się z zadań nakreślonych w planie gospodarczym. Ponieważ zjednoczenia zostały potraktowane jako jednostki gospodarcze⁵¹, w związku z tym wyrażane są poglądy, iż rozrachunek dotyczy właśnie tej działalności, a nie odnosi się do całokształtu ich działalności⁵².

Wydaje się jednak — nie przesądzając sporów na ten temat w doktrynie — że w stosunku do zjednoczeń można zastosować wszystkie wymienione uprzednio elementy rozrachunku gospodarczego. Pogląd ten jest

⁴⁷ Trudno jest jednoznacznie określić charakter prawny zjednoczenia na gruncie obowiązujących przepisów prawnych. Można jedynie stwierdzić, że zjednoczenie nie jest ani przedsiębiorstwem, ani organem administracji państwowej. Z tych względów niektórzy autorzy uważają, że zjednoczenie jest nowym podmiotem administracji gospodarczej, dostosowanym do warunków gospodarki socjalistycznej (por. np. T. Rabska, *Przedsiębiorstwo państwowe...*, op. cit., s. 141).

⁴⁸ Nie jest to jednolicie pojmwane w literaturze. Szerzej to zagadnienie omawia J. Wierzbicki, *Główne kierunki przebudowy zjednoczeń a zasady rozrachunku gospodarczego*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1965, nr I.

⁴⁹ Zdaniem N. Gajl, *Zasady systemu finansowego...*, op. cit., s. 22 — nawet istniejąca obecnie struktura organizacyjna zjednoczeń pozwala na stosowanie zasad rozrachunku gospodarczego.

⁵⁰ Por. J. Kwejt, *Elementy teorii przedsiębiorstwa*, Warszawa 1959, s. 109 i nast.

⁵¹ Podlegają podobnie jak przedsiębiorstwa państwowe wpisowi do rejestru przedsiębiorstw.

⁵² Zgodnie z tymi poglądami wyłączona zostaje z rozrachunku gospodarczego ta działalność zjednoczeń, której nie wykonują one w charakterze jednostek gospodarczych. Podsumowanie poglądów wyrażanych na ten temat zawarte jest w pracy N. Gajl, *Zjednoczenie w systemie prawno-finansowym PRL*, Państwo i Prawo 1965, nr 11.

uzasadniony przede wszystkim tym, iż zjednoczenia mogą prowadzić obecnie — na podstawie wyodrębnionego majątku — działalność gospodarczą. Upodobniają się więc pod tym względem do przedsiębiorstw. W związku z tym nadaje się im tę samą formę prawną osobowości prawnej, którą nabywają z chwilą wpisu do rejestru przedsiębiorstw państwowych. Także jednym z celów zjednoczenia jest reprezentowanie wspólnych interesów zgrupowanych w nim przedsiębiorstw w stosunku do władz centralnych, co wynika z potraktowania zjednoczeń jako jednostek gospodarczych. W tym zakresie zjednoczenia zostały wyodrębnione z organów administracji państwowej i odpowiadają przed nimi za rozwój reprezentowanej gałęzi gospodarki.

Także rola i pozycja zajmowana aktualnie przez zjednoczenia — w szczególności przemysłu kluczowego — pozwala przy istniejącej strukturze prawnoorganizacyjnej i przy obecnych rozwiązaniach systemu finansowego na oparcie działalności zjednoczeń na zasadzie rozrachunku gospodarczego⁵³.

W zakresie więc zasad finansowania⁵⁴ zjednoczenie zbliża się do przedsiębiorstwa, mianowicie wydatki zjednoczenia pokrywane są z wpłat zgrupowanych przedsiębiorstw. Łączy to system finansowy zjednoczeń z systemem finansowym przedsiębiorstw. Jedność finansowa zjednoczeń i przedsiębiorstw wyraża się również w formach powiązania z budżetem. Zjednoczenia sporządzają zbiorcze bilanse oraz rachunki strat i zysków, obejmując nimi wyniki finansowe wszystkich zgrupowanych przedsiębiorstw oraz wyniki własnej działalności gospodarczej. Zjednoczenia rozliczają się więc w imieniu przedsiębiorstw z tytułu zbiorczego wyniku działalności gospodarczej. Ponadto jedność gospodarczą i finansową zrzeszonych przedsiębiorstw potwierdza interwencyjny charakter funduszków zjednoczenia, a także redystrybucja środków między przedsiębiorstwami. Istnieje zatem szczególna więź finansowa między przedsiębiorstwami i zjednoczeniami, toteż oparcie działalności zjednoczeń na rozrachunku gospodarczym ma na celu właśnie uczynienie z tych organizacji jednostek o charakterze ekonomicznym.

W skład zjednoczenia wchodzi centrala zjednoczenia jako organ wykonawczy naczelnego dyrektora zjednoczenia. Ponieważ w zasadzie centrala zjednoczenia nie prowadzi sama bezpośrednio, działalności gospodarczej, zachodzi pytanie:

⁵³ Por. uchwałę nr 176 Rady Ministrów z dnia 9 XI 1970 r. w sprawie gospodarki finansowej przedsiębiorstw państwowych, kombinatów i zjednoczeń przemysłowych oraz budowlano-montażowych, objętych planowaniem centralnym (M. P. 1971, nr 26, poz. 166).

⁵⁴ Por. uchwałę Rady Ministrów nr 176 z dnia 9 XI 70 r. w sprawie gospodarki finansowej państwowych przedsiębiorstw, kombinatów i zjednoczeń przemysłowych oraz budowlano-montażowych objętych planowaniem centralnym (M. P. 1971, nr 26, poz. 166).

1) czy należy stosować zasadę rozrachunku gospodarczego tylko do zjednoczenia rozumianego jako zgrupowanie przedsiębiorstw, jak to niekiedy ma miejsce,

2) czy też odnosić tę zasadę rozrachunku do całości zjednoczenia, a więc łącznie z centralą.

Z przepisów prawnych⁵⁵ wynika, że zjednoczenie jako całość posiada osobowość prawną i działa na zasadzie rozrachunku gospodarczego. Tak więc przepis prawny nie daje podstaw do ograniczania zasady rozrachunku gospodarczego zjednoczeń i w związku z tym należy go odnosić do zjednoczenia jako całości.

Wszystkie podniesione, nie rozwiązane problemy wskazują, że wybór właściwych zjednoczeniom form rozrachunku gospodarczego jest nadal zagadnieniem trudnym.

W ZSRR wysuwane były propozycje, aby rozważyć możliwość objęcia rozrachunkiem gospodarczym ministerstw gospodarczych⁵⁶. Obecnie objęte jest tą zasadą eksperymentalnie jedno wybrane ministerstwo.

Być może, że przy bardzo rozbudowanym przemyśle istnieje konieczność stworzenia jeszcze większych jednostek niż w naszych warunkach zjednoczenia⁵⁷. Nasuwa się na tym tle pytanie, czy elementy rozrachunku gospodarczego występują, ewentualnie czy też mogą występować w naszych ministerstwach gospodarczych. Zdaniem niektórych autorów, elementy rozrachunku nie tylko mogą, ale faktycznie w naszych ministerstwach gospodarczych występują⁵⁸. Dopatrują się oni tego przede wszystkim w istnieniu więzi finansowej pomiędzy zjednoczeniem i ministerstwem. Wiąż ta przejawia się w tworzeniu na szczeblu centralnym funduszków postępu techniczno-ekonomicznego oraz nowych uruchomień, w pewnej części ze składek przedsiębiorstw, ustalanych w określonym stosunku do ich obrotów, które są wykorzystywane przy pośrednictwie ministerstw, a częściowo także zjednoczeń. Fundusze te są związane z najbardziej istotną sferą działalności gospodarczej przedsiębiorstw. Rozszerza to, zdaniem tych teoretyków, do szczebla ministerstwa właściwie swoistą więź finansową, opierającą się na zasadzie rozrachunku gospodarczego

⁵⁵ Por. § 2 u. 1 i 4 cyt. uchwały nr 383 Rady Ministrów z 1966 r.

⁵⁶ Por. wypowiedź W. W. Łaptiewa na międzynarodowej konferencji poświęconej problematyce zarządzania gospodarką narodową, zamieszczonej w materiałach p.t. *Problematyka prawna planowania i zarządzania gospodarką narodową w krajach socjalistycznych*. Materiały z konferencji (28-30 XI 1967), INP PAN, Warszawa 1969, s. 112.

⁵⁷ Wydaje się jednak, że jednym z elementów takiego rozwiązania mogłoby być zmniejszenie samodzielności zjednoczeń i przedsiębiorstw, stworzony bowiem zostałby trzeci stopień zarządzania gospodarczego. Wysuwane wtedy propozycje objęcia pewnymi elementami rozrachunku gospodarczego działalności ministerstw gospodarczych zostały eksperymentalnie wprowadzone w życie w ZSRR w działalności wybranego ministerstwa gospodarczego.

⁵⁸ Por. J. Wierzbiński, *Głos w dyskusji...*, op. cit., s. 189.

między przedsiębiorstwami oraz ich jednostkami nadrzędnymi w zakresie postępu technicznego⁵⁹. Dopatrywanie się elementów rozrachunku gospodarczego w działalności ministerstw jest chyba w obecnym systemie zarządzania sprawą bardzo dyskusyjną. Problem ten jednak w jakiś sposób rzutuje na dzisiejsze poglądy na rozrachunek gospodarczy.

V. ROZRACHUNEK GOSPODARCZY A RACHUNEK EKONOMICZNY

Jednostki gospodarcze kierują się w swej działalności także rachunkiem ekonomicznym, jako jednym z niezbędnych warunków podejmowania decyzji gospodarczych⁶⁰. Rachunek ekonomiczny stosowany jest również w organach administracji państwowej, gdzie nie obowiązuje zasada rozrachunku gospodarczego. Można więc to odnieść także do działalności pozagospodarczej.

Powstaje więc kwestia wzajemnego stosunku obu tych metod, tj. rachunku ekonomicznego i rozrachunku gospodarczego. Zarówno rozrachunek gospodarczy jak i rachunek ekonomiczny są metodami prowadzenia działalności przedsiębiorstw. Według niektórych autorów⁶¹ rozrachunek gospodarczy jest pojęciem szerszym, uważają bowiem, że rachunek ekonomiczny jest tylko jednym z elementów działania przedsiębiorstw na zasadach rozrachunku gospodarczego.

Przedstawiony pogląd jest, moim zdaniem, dyskusyjny. Z analizy bowiem obowiązujących przepisów prawnych wynika, że istnieją trzy podstawowe metody działalności przedsiębiorstw, a mianowicie metoda planowości, rozrachunku gospodarczego oraz rachunku ekonomicznego⁶².

Wynikałoby więc z tego, że rozrachunek gospodarczy i rachunek eko-

⁵⁹ Ibidem: zdaniem autora powyższa teza jest właściwa w przypadku, gdy uznamy, że m. in. symptomem rozrachunku gospodarczego jest opieranie działalności danych jednostek na wyodrębnionych funduszach. Por. także: J. Wierzbicki, op. cit., s. 188. Por. także: Rozporządzenie Rady Ministrów z 8 X 1963 r. w sprawie funduszu postępu techniczno-ekonomicznego (Dz. U. 1963, nr 49, poz. 274; zm. 1964, nr 34, poz. 216; zm. 1966, nr 54, poz. 325).

⁶⁰ Na różnice między rozrachunkiem gospodarczym a rachunkiem ekonomicznym wskazuje J. Kwejt, op. cit.; s. 96, 98, 101, 106 i nast. Metoda rachunku ekonomicznego obowiązuje wszystkie podmioty gospodarujące w całym pionie resortowym jak i terenowym. Wprowadzona została uchwałą nr 224 Rady Ministrów z 29 VII 1964 r. w sprawie postępu ekonomicznego w gospodarce uspołecznionej i organizacji służb ekonomicznych (M. P. 1964, nr 55, poz. 260). W ślad za tą uchwałą i inne przepisy wprowadzają metodę rachunku ekonomicznego, jako jednego z niezbędnych warunków podejmowania decyzji gospodarczych. Najogólniej mówiąc, metoda rachunku ekonomicznego polega na wyborze wariantu optymalnego, a więc takiego, który pozwala przy najniższych nakładach osiągać najlepsze efekty.

⁶¹ Por. N. Gajl, *Systemy finansowe* ..., op. cit., s. 115.

⁶² Por. J. Starościk, *Decentralizacja administracji*, Warszawa 1960, s. 180 i 181 oraz T. Rabska, *Przedsiębiorstwo państwowe*.., op. cit.; s. 202.

nomiczny są dwiema istniejącymi obok siebie⁶³ albo nawet niezależnie od siebie, metodami działania przedsiębiorstw państwowych.

Rozrachunek gospodarczy nie pokrywa się z pojęciem rachunku ekonomicznego⁶⁴. Moim zdaniem są to dwie metody działania przedsiębiorstw państwowych o różnym zakresie zastosowania. Rachunek ekonomiczny ma znaczenie jako metoda podejmowania decyzji, zastosowany więc być może przy podejmowaniu konkretnych działań i rozstrzygnięć, natomiast rozrachunek gospodarczy jest metodą odnoszącą się raczej do całokształtu działalności przedsiębiorstw⁶⁵, związanej z jego gospodarką finansową.

Rozrachunek gospodarczy wywiera skutki przede wszystkim w sferze prawa cywilnego. Wiąże się on jednak ściśle i uzależniony jest od form administracyjno-prawnych zarządzania przedsiębiorstwami państwowymi i stąd oceniany jest również z punktu widzenia prawa administracyjnego⁶⁶. Z tego punktu widzenia zasada ta pozwala kojarzyć centralizm planowania z samodzielnością przedsiębiorstw.

Metoda rozrachunku gospodarczego rzutuje także na stosunki przedsiębiorstwa z jednostkami nadrzędnymi, a ponadto rzutuje także w sferze prawa na formy działania przedsiębiorstw państwowych. Pełna realizacja tej zasady w gospodarce narodowej, gwarantująca między innymi przedsiębiorstwom operatywną samodzielność, wymaga wprowadzenia w dość szerokim zakresie form cywilnoprawnych. Zakłada więc konieczność stosowania form umownych, opartych na zasadzie odpłatności. W tym przypadku mamy więc do czynienia z metodą dwustronnego regulowania, która charakteryzuje się tym, że podmioty zajmują w określonym stosunku prawnym pozycję równorzędną i wzajemnie ustalają wynikające dla nich prawa i obowiązki.

VI. OGRANICZENIA ROZRACHUNKU GOSPODARCZEGO

W naszym systemie zarządzania i planowania gospodarką narodową zasada rozrachunku gospodarczego nie jest w praktyce konsekwentnie realizowana. Stosunki prawne między zjednoczeniem a zgrupowanymi

⁶³ Np. w przypadku ministrów i prezydiów rad narodowych, które przy podejmowaniu decyzji gospodarczych posługują się rachunkiem ekonomicznym.

⁶⁴ Por. T. Rabska, *Problematyka wydawania decyzji gospodarczych „wewnętrznych”*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1969, nr 3, s. 72.

⁶⁵ Niekiedy wskazuje się, że rachunek ekonomiczny ma zastosowanie na trzech szczeblach zarządzania gospodarką narodową, zaś rozrachunek gospodarczy tylko na szczeblu przedsiębiorstw i zjednoczeń.

⁶⁶ Por. T. Rabska, *Prawo administracyjne stosunków gospodarczych*, Warszawa—Poznań 1970, s. 79.

przedsiębiorstwami mają w przeważającej mierze charakter administracyjno-prawny, w związku z tym obejmowane są metodą jednostronnej regulacji. Przy tej metodzie podmiot wydający akt prawny — w tym przypadku zjednoczenie — zajmuje pozycję nadrzędną i ogólnie ustala prawa i obowiązki dla adresata aktu. Występuje więc tutaj nierównorzędność pozycji zjednoczenia i przedsiębiorstwa. W ramach stosunków gospodarczych ta nierównorzędność wymienionych podmiotów wynika przede wszystkim z pozycji obu jednostek w strukturze aparatu gospodarczego.

Natomiast stosunki umowne przedsiębiorstw z jednostką nadrzędną — zjednoczeniem — występują zupełnie wyjątkowo i to w ograniczonym zakresie⁶⁷. Obecnie w coraz większym stopniu postuluje się zwiększenie właśnie cywilnoprawnych form działania w stosunkach między zjednoczeniem a przedsiębiorstwem państwowym, aby wzmocnić samodzielność przedsiębiorstw i zapewnić konsekwentne stosowanie zasady rozrachunku gospodarczego. Wynika to przede wszystkim ze stosowanej obecnie generalnej tendencji pewnego ograniczenia bezpośrednich, czyli administracyjno-nakazowych form zarządzania i wprowadzania obok nich form oddziaływania pośredniego. Ogólnie mówiąc, pośrednie metody oddziaływania charakteryzują się przede wszystkim przestrzeganiem zasady rozrachunku gospodarczego umożliwiającej przedsiębiorstwu dokonywanie wyboru przedsięwzięć gospodarczych na podstawie rachunku ekonomicznego, zapewniają więc względną samodzielność przedsiębiorstwu państwowemu. Samodzielność przedsiębiorstwa socjalistycznego oznacza samodzielność w wykonywaniu zadań wynikających z narodowego planu gospodarczego, przy czym stopień tej samodzielności zależy od zastosowania odpowiednich metod i środków kierowania gospodarką socjalistyczną, czyli od stosowanego systemu planowego kierowania gospodarką narodową⁶⁸.

Niektórzy autorzy włączają cechę samodzielności gospodarczej przedsiębiorstwa socjalistycznego do pojęcia rozrachunku gospodarczego⁶⁹. Włączenie tej cechy do rozrachunku gospodarczego występuje także w cytowanej uchwale Rady Ministrów z 17 IV 1950 r. Stanowisko to — z teoretycznego punktu widzenia — wydaje się jednak niesłuszne. Samodzielność gospodarcza przedsiębiorstwa jest podstawową cechą przedsiębiorstwa socjalistycznego⁷⁰, wynika z faktu przyznania przedsiębiorstwu osobowości prawnej i zdecentralizowania w stosunku do jednostki nadrzędnej. W praktyce jednak gospodarka przedsiębiorstw jest w znacznym

⁶⁷ Por. W. Pyziół, *Z problematyki stosunków prawnych między zjednoczeniem a przedsiębiorstwem państwowym*, Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego 1971, nr 6, s. 188 i nast.

⁶⁸ Por. J. Gajda, *Planowe kierowanie gospodarką przedsiębiorstw przemysłowych*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1964, s. 17 i nast.

⁶⁹ Występuje to np. u Kronroda, op. cit., s. 29.

⁷⁰ Por. J. Gajda, op. cit.; s. 14.

stopniu zcentralizowana. Właściwym szczeblem decyzji gospodarczej są faktycznie jednostki nadrzędne przedsiębiorstw i to nawet do szczebla administracji resortowej włącznie.

VII. NOWE PROBLEMY ROZRACHUNKU GOSPODARCZEGO W PRZEDSIĘBIORSTWACH WIELOZAKŁADOWYCH

Zgodnie z cytowaną uchwałą nr 193 Rady Ministrów z 1969 r., kombinaty przemysłowe i budowlane wyposażone są w osobowość prawną. W związku z tym działalność ich jest oparta na zasadzie pełnego zewnętrznego rozrachunku gospodarczego. Natomiast zgodnie z § 1 u. 1 tej uchwały zakłady przemysłowe, budowlane lub przemysłowo-budowlane wchodzące w skład kombinatu pozbawione są osobowości prawnej, zaś działalność ich jest oparta na pełnym wewnętrznym rozrachunku gospodarczym. W zakresie jednak zdolności do działań prawnych w rozumieniu prawa finansowego są one w pełni samodzielne, mogą zaciągać bezpośrednio kredyt w banku, są więc w jakiś sposób niezależne finansowo od zakładu wiodącego w kombinacie. Zmniejszona jest natomiast ich samodzielność w rozumieniu prawa cywilnego (nie są osobą prawną).

Teoretycznie wszystkie zakłady w kombinacie działają według zasad pełnego wewnętrznego rozrachunku gospodarczego. Sugerowałoby to, iż posiadają one jednakowe prawa i obowiązki oraz zasady systemu finansowego, jednakże w praktyce pozycja poszczególnych zakładów, ich samodzielność oraz system finansowy kształtuje się różnie⁷¹.

Istnieją zasadnicze różnice w systemie finansowym i pozycji finansowej zakładów kombinatów wiodących (w praktyce zawsze mają uprawnienia do samodzielnej sprzedaży swych wyrobów na zewnątrz kombinatu) oraz zakładów nie mających rangi zakładu wiodącego, lecz wyposażonych w powyższe uprawnienia, od zakładów, które nie są wiodące ani nie mają uprawnień do samodzielnej sprzedaży. Samodzielność finansowa tego trzeciego rodzaju zakładów w kombinacie jest bardzo ograniczona.

Ponieważ więc w praktyce zakłady kombinatu oparte na zasadzie pełnego wewnętrznego rozrachunku gospodarczego posiadają różną samodzielność prawną i z tym związaną samodzielność finansową, to istnieje potrzeba sprecyzowania, jakie z wymienionych trzech rodzajów zakładów kombinatów powinny być oparte na tej zasadzie.

Należałoby zastanowić się, czy nie byłoby celowe oparcie właśnie na tej zasadzie tylko działalności zakładów wiodących oraz tych, które posiadają uprawnienia sprzedaży we własnym imieniu. Natomiast pozostałe zakłady należałoby chyba oprzeć na zasadzie ograniczonego wewnętrznego rozrachunku gospodarczego.

⁷¹ Por. z cytowaną uchwałą nr 176 Rady Ministrów z dnia 9 XI 1970 r.

VIII. PRAWNE GWARANCJE REALIZACJI METOD ROZRACHUNKU
GOSPODARCZEGO

Należałoby się zastanowić, jakie instytucje prawne gwarantują lub pozwoliłyby na właściwą realizację rozrachunku gospodarczego w naszym systemie zarządzania.

Rozrachunek gospodarczy jest konieczną metodą prowadzenia działalności gospodarczej. Przedsiębiorstwa państwowe zostały wyposażone w osobowość prawną, która miała zapewnić im względną samodzielność. Powszechna jest jednak opinia, że samodzielność przedsiębiorstw jest faktycznie poważnie ograniczona⁷². Przyczyną tego stanu rzeczy jest istnienie tak prawne, jak i faktyczne podporządkowanie przedsiębiorstw dyspozycjom innych, zewnętrznych w stosunku do nich ośrodków (np. ograniczenie przedsiębiorstw w drodze wskaźników dyrektywnych i orientacyjnych, limitów finansowych, instrukcji, poleceń, wytycznych itp.).

Osobowość prawna oznacza możliwość posiadania praw i obowiązków (cywilnoprawnych) w imieniu własnym. W toczących się ostatnio dyskusjach zwraca się silnie uwagę na to, żeby realizacja tych praw, samodzielność decyzji itp. była samodzielnością „materialną” wewnętrzną, nie zaś formalną. Podkreśla się między innymi, że powinna być ona wyrazem własnej woli i interesów działającej jednostki⁷³. Przedsiębiorstwu muszą więc być zapewnione równocześnie pewne kompetencje administracyjno-prawne⁷⁴.

Ograniczanie w różnych formach samodzielności, w szczególności przedsiębiorstw, ograniczają również metodę ekonomiczną rozrachunku gospodarczego. Celowe byłoby więc wprowadzenie pewnych instytucji prawnych, które zapewniałyby właściwe stosowanie zasady rozrachunku w praktyce. Takimi instytucjami prawnymi mogłyby być m. in.⁷⁵:

1) statuty przedsiębiorstw państwowych, w których określone byłyby kompetencje przedsiębiorstw, wyłączające w tym zakresie uprawnienia jednostki nadrzędnej,

2) jasne ustalenie granic ingerencji i nadzoru jednostki nadrzędnej w sprawę przedsiębiorstw,

3) wprowadzenie odpowiedzialności materialnej jednostki nadrzędnej wobec przedsiębiorstw w przypadku szkody spowodowanej administracyjną decyzją zjednoczenia,

⁷² Por. L. Bar, *Położenie prawne przedsiębiorstwa państwowego w sferze prawa administracyjnego*, Warszawa 1968, s. 36 - 39.

⁷³ Por. E. Łętowska, *Samodzielność przedsiębiorstw i ich osobowość prawna*, Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego 1971, nr 11 s. 367.

⁷⁴ Kompetencje przedsiębiorstw wyznaczone są w przepisach prawnych. Oznaczają one pewną wyłączność przedsiębiorstwa do podejmowania określonej czynności i prawną możliwość żądania respektowania tej wyłączności przez zjednoczenia.

⁷⁵ Por. L. Bar, *Przedsiębiorstwo państwowe w stosunkach administracyjno-prawnych*, Państwo i Prawo 1966, z. 11, s. 651 i nast.

4) przebudowanie dotychczasowego systemu ekonomiczno-finansowego przedsiębiorstw i innych organizacji gospodarczych, aby umożliwić prawidłowe działanie rozrachunku gospodarczego⁷⁶,

5) zagwarantowanie przedsiębiorstwu prawnych środków obrony swoich praw i swojej samodzielności, istniejąca bowiem w tych układach procedura jest fragmentaryczna i w praktyce często nie stosowana⁷⁷.

Wydaje się, że powstawanie coraz to nowych form postępowania prowadzi do budowania swoistej procedury i przyczynić się może w szczególności do wypracowania w przyszłości całkowitej regulacji stosunków gospodarczych np. w postaci kodeksu gospodarczego⁷⁸.

LA PROBLÉMATIQUE JURIDIQUE DE LA COMPTABILITÉ ÉCONOMIQUE

R é s u m é

Le principe de la comptabilité économique a été repris de la législation et de la pratique de gestion de l'économie socialiste en URSS. En tant que méthode adéquate, il a remplacé au sein de ce régime le principe de „économie commerciale”.

La notion de comptabilité économique est apparue dans la législation polonaise en 1950, à une époque de centralisation du système de gestion de l'économie nationale. La comptabilité économique a été liée dès le début à l'économie financière des entreprises d'état, cependant, dans la littérature, elle est interprétée de différentes manières.

Une question de grande importance pour l'économie des entreprises, a été la différenciation faite entre la comptabilité économique pleine (appelée également extérieure), la comptabilité intérieure et la comptabilité limitée. Si l'on en juge de la pratique actuelle la différence entre la comptabilité pleine extérieure et intérieure est minime. En outre on a affaire aujourd'hui à de nouveaux problèmes concernant la comptabilité économiques des combinats qui, du point de vue légal, sont une forme particulière d'entreprises à établissements multiples.

Ce principe est exprimé dans tous les actes de base concernant les entreprises d'état. Malgré cela la notion de comptabilité économique n'a pas encore été définie ni dans la légalisation ni dans la littérature. Il est donc fondé de préciser au plus vite les nouveaux traits caractéristiques de la comptabilité économique pleine, et cela dans la proposition de réforme du système d'administration de l'économie nationale. Ces traits doivent être adaptés aux nouvelles conditions de décentralisation de la gestion. Cette perspective est elle aussi importante car les grandes organisations industrielles s'appuient justement sur ces principes.

En 1958, les unions — qui sont des unités supérieures aux entreprises — ont elles aussi adopté le principe de comptabilité économique. Toutefois aucun acte légal n'explique en qui consiste cette comptabilité. Le problème de la comptabilité économique des unions n'est pas encore complètement résolu et précisé de façon nette.

⁷⁶ Por. Wytyczne na VI Zjazd Partii, op. cit.; s. 38, a przede wszystkim Uchwałę VI Zjazdu Partii, op. cit., s. 23.

⁷⁷ Por. T. Rabska, *Problematyka wydawania decyzji...*, op. cit., s. 67 i nast.

⁷⁸ Por. Informację dotyczącą projektu kodeksu gospodarczego w ZSRR, zamieszczonej w Przeglądzie Ustawodawstwa Gospodarczego w 1971 r., nr 10, s. 347 i nast.

En URSS on a proposé d'élargir la comptabilité économique aux ministères économiques. Actuellement, à titre expérimental, elle est en vigueur dans un ministère économique choisi. Dans notre pays certains théoriciens montrent également le lien financier particulier — basé sur le principe de comptabilité économique — existant entre les entreprises et leurs unités supérieures, dans le domaine du progrès technique. Il semble toutefois que le fondement de l'activité des ministères sur le principe de comptabilité économique est, dans notre système de gestion, une question fort douteuse.

Les unités économiques se guident dans leur activité à l'aide de la comptabilité économique, la considérant comme l'une des conditions nécessaires à la prise de décisions économiques. De ce fait apparaît ici la question de la relation mutuelle entre ces deux méthodes. Ce problème est lui aussi matière à discussions dans la littérature.

L'adoption de la comptabilité économique en tant que méthode de gestion des entreprises se reflète, dans la sphère du droit, sur les formes d'activité des entreprises d'état. La réalisation intégrale de ce principe dans l'économie nationale, nécessite l'introduction à une large échelle, de formes juridiques civiles. Cette méthode se reflète également sur les relations entre les entreprises et les unités supérieures. La comptabilité économique est une méthode nécessaire à l'activité économique des entreprises. Cependant ce principe n'est pas systématiquement réalisé dans la pratique. D'où, entre autres, le fait que les relations juridiques entre l'union et les entreprises ont un caractère juridique administratif. La limitation sous diverses formes de l'autonomie des entreprises limite également la méthode de comptabilité économique et ne crée aucune possibilité d'emploi adéquat de la comptabilité économique car elle limite la possibilité d'effectuer des calculs différenciés ainsi qu'on choisit entre les différentes solutions. C'est pourquoi on postule actuellement une réglementation élargie des relations économiques entre ces sujets, réglementation s'appuyant sur des formes d'activité juridiques civiles, ainsi que la création d'institutions juridiques qui permettraient la réalisation intégrale des méthodes économiques.